Leeuwarden en Friesland 1850 – 1920 gezien door reizigers

Voor Sanne Rosa Schalekamp; het mooiste Friesje ooit

en voor Jetze Jonne Schalekamp; met zijn stoere, Friese naam

Ronald Schalekamp

Een uitgave van:
Persbureau Zwolle, 2018

ISBN: 978-90-78336-00-6

Redactie en vertalingen: Ronald Schalekamp
Logo-ontwerp 'door vreemde ogen': Sanne Rosa Schalekamp
Tekstcontrole: Simone Guezen
Coverfoto: Piebe van den Berg (www.piebevandenberg.nl)
Vormgeving: Murk Pietersma (www.murkpietersma.nl)
Druk: Zalsman, Zwolle

Fotografie:
Greet van der Meulen (www.greetvandermeulen.nl)
Hans Mulder (www.lensart.nl)
Piebe van den Berg (www.piebevandenberg.nl)
Cynthia (www.cynclicks.nl)
Ronald Schalekamp

Zie achterin dit boek voor een meer exacte fotoverantwoording.

NB. Bij de uitgave van dit boek is getracht zo zorgvuldig mogelijk te werk te gaan. Zowel voor wat betreft de inhoud als de auteursrechten. Mochten er desondanks nuances nodig zijn, dan hoort uitgever dit graag. In een eventuele volgende uitgave of druk zal hiermee dan rekening worden gehouden.

In dit boek worden zo veel mogelijk de officiële Friese plaatsnamen gebruikt. Voor de provincienaam (officieel Fryslân) is echter consequent voor Friesland gekozen, omdat in dit boek veelvuldig wordt verwezen naar vroeger, vóór de officiële Friese naamgeving.

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de uitgever vooraf.

PERSBUREAU Zwolle

De Leeuwarder Waag langs de gracht.
Foto: Hans Mulder (www.lensart.nl)

De Wirdumerdijk rond 1900.

'De charme van Leeuwarden is de combinatie van plaats en mensen.

Er zijn geen buitengewone gebouwen, geen uitzichten van Europese allure;

maar toch, de combinatie van de straten, de winkels, de gebouwen en de mensenmassa's die

je overal ziet, op een marktdag of een zaterdag of zondag, wekt de interesse ten hoogste.'

Richard Lovett, 1887

Verkorte inhoudsopgave

Inleiding 6
Friesland van toen 8
Reizen door Friesland 21
Leeuwarden 28
Ameland 46
Bolsward 48
Dokkum 52
Franeker 54
Grou 61
Harlingen 62
Hindeloopen 66
IJlst 72
Lemmer 74
Molkwerum 76
Sloten 78
Sneek 80
Stavoren 83
Wergea 87
Workum 88

Inleiding

Het moet een geweldige ervaring zijn geweest om Leeuwarden en Friesland te ontdekken, in het midden en het eind van de negentiende eeuw. Voordat de provincie bereikt was, had men al een bijzondere reis achter de rug, veelal over de Zuiderzee. Een echte zee in alle opzichten, met prachtige, rustieke taferelen, maar tegelijkertijd verraderlijk wanneer de rust plotseling omsloeg in een hevige storm. De stoomtrein was nog slechts in opkomst en het grootste deel van het vervoer ging per boot. Stapvoets voortschrijdend door het land ontdekte men de provincie. Stel je dat eens voor. Friesland zonder autowegen, zonder auto's, zonder grootschalige industrie en zonder hoge flatgebouwen. Friesland, de provincie waar het door schilders zo geroemde Hollands Licht het mooist was; de zon weerkaatsend in grote waterpartijen. De uitgestrektheid van het land, de groene weiden met de zwart/wit gevlekte koeien erin, de druk bevaren waterwegen. En in elke stad, dorp en plaats die aparte Friezen. Van rijke boeren en armoedige zwervers tot geleerde burgers, maar bovenal de betoverende Friese meisjes. Een betovering mede opgeroepen door het bedekte haar en de oorijzers die het licht weerkaatsen. Friesland moet een droom geweest zijn. Een ontdekking waar men van de ene in de andere verbazing viel.

Dit boek geeft niet alleen de oprechte verbazing van reizigers weer over Friesland, maar weerspiegelt tevens het tijdsbeeld. Friesland in de tijd dat Francois Haverschmidt (geboren in 1835 op de Voorstreek) in zijn geboorteplaats Leeuwarden rondliep en zijn pseudoniem Piet Paaltjens nog moest bedenken. Een jaar na Haverschmidt werd de schilder Lourens Alma Tadema geboren in Dronrijp. In 1837 verhuisde hij met zijn ouders naar de Uniabuurt 8 (nabij de Weaze) in Leeuwarden, waar hij niet ver van Haverschmidt af kwam te wonen. Ze kunnen samen gespeeld hebben. Tussen de woningen van de jonge dichter en schilder in stond de wieg van Margaretha Geertruida Zelle, die later bekend werd als Mata Hari. Zij werd in 1876 geboren aan de Kelders, boven de hoeden- en pettenwinkel van haar vader. Misschien heeft zij wel eens een aai over haar bol gehad van de toekomstige dichter en staatsman Pieter Jelles Troelstra (in 1860 geboren aan het Noordvliet, niet ver van de Kelders), die omstreeks haar geboortejaar naar de RHBS aan het Zaailand ging. Ja, deze paar vierkante kilometers oud-Leeuwarden hebben vele bekende en roemruchte Nederlanders voortgebracht. Denk daarbij ook maar aan de bekende gra-

Pieter Jelles Troelstra

Lourens Alma Tadema

ficus M.C. Escher die in 1898 werd geboren in wat nu het Keramiekmuseum Princessehof is. Hij heeft misschien wel op straat gespeeld met zijn leeftijdgenoot Jan Jacob Slauerhoff, de schrijver/dichter die eveneens in 1898, aan de Voorstreek, het levenslicht zag.

Wie geeft er een eerlijker en oprechter beschrijving van wat een stad of provincie te bieden heeft, dan een reiziger van ver. Kijkend en ervarend met 'vreemde ogen' kwamen schrijvers, kunstenaars, intellectuelen en andere geïnteresseerden naar Leeuwarden en Friesland. Aangetrokken door de magische verhalen en beschrijvingen van anderen.
De verschillende schrijvers geven soms dolkomische beschrijvingen van de Friezen en hun land. Nee, niet elke beschrijving is honderd procent positief en dat maakt het lezen ervan alleen maar interessanter.
De Franse cultuurhistoricus Henry Havard bezocht in 1873 per tjalk de steden aan de Zuiderzee en noemde zijn boek 'La Hollande pittoresque - voyage aux villes mortes du Zuiderzee'. Hij verbaasde zich over de teloorgang van ooit machtige en rijke handelssteden, waaronder leden van het Hanzeverbond. Pittoreske, maar dode stadjes.

De grote verzameling oude reisverhalen in dit boek maakt het ook mogelijk om verbanden te leggen en vergelijkingen te maken. Reizigers zien dezelfde gebouwen, plaatsen en steden, maar waarderen die anders. Nog interessanter wordt het als de verschillende schrijvers zelfs dezelfde mensen ontmoeten.

Dit boek ambieert niet om historisch of topografisch volledig te zijn. Het laat enkel op een toegankelijke wijze zien hoe buitenlandse reizigers zo'n 150 jaar geleden de stad Leeuwarden en de provincie Friesland zagen. Beschrijvingen van toen - met foto's van toen én nu - vormen de interesse en de reistips voor vandaag. Tegelijkertijd ontstaat een bescheiden beeld van waar Leeuwarders en Friezen 'vandaan komen', waar ze écht trots op kunnen zijn en waarop misschien wat minder. De stad en de provincie zoals ze écht waren, inclusief de cultuur, de gebruiken en de (eigen)aardigheden van de mensen. Ontdaan van alle opsmuk.

Leeuwarden en Friesland zoals gezien door vreemde ogen.

Ronald Schalekamp

Friesland van toen

Vrije Fries

De Fransman Henry Havard, die in 1873 door Friesland reist, vertelt dat Friezen die gevraagd worden naar hun afkomst altijd zeggen: "Ik ben een Vrije Fries." Over het karakter van de Friezen schrijft hij: "Het stugge gedrag is een van de eigenaardigheden van het karakter van de Friezen. Als je hun stille, onverstoorbare, bewegingsloze houding ziet, zou je zeggen dat niets hen kan interesseren of in vervoering brengen; dat ze bij een andere wereld horen dan die om hen heen. Ze zien eruit als de sfinx en onwillekeurig vraag je je af, niet wat ze denken, maar of ze wel denken. De vrouwen zijn een beetje opener en praten met vreemdelingen als hen dat uitkomt en beantwoorden zelfs vragen die hen gesteld worden. Natuurlijk heb ik het nu alleen over de plattelanders en niet over de stadsmensen; die zijn vriendelijk, alhoewel ze enigszins gereserveerd en kil in hun gedrag zijn, wat overigens geldt voor elke Nederlander. Maar als je eenmaal hun hart hebt gewonnen, zijn ze hartelijk, eerlijk en zeer trouw. Het is niet echt een spontaan volk; hun karakter is bruusk en halsstarrig, bovenop een oprecht ongenoegen voor tegenspraak. Ze zijn snel beledigd en zeer gewelddadig, maar hun sterke eergevoel, eerlijkheid en tact compenseren grotendeels hun starre houding. Ik zeg u oprecht dat 'de vriendschap van een Fries een gift van de goden is'. Die vriendschap komt niet in gradaties, maar wordt spontaan gegeven, zonder voorbehoud; hij kan niet worden gewonnen door vriendelijkheid, want als hij niet verkregen wordt op de eerste dag, zal hij nooit worden verkregen en zal de persoon voor het leven lang een bekende zijn, nooit een vriend. Deze schijnbare tegenstrijdigheid in karakter – Scandinavische onstuimigheid gecombineerd met Oosterse ondoordringbaarheid – is een opmerkelijke karaktertrek van de Friezen en doet denken aan een gletsjer die een vulkaan bedekt."

Schoonheid

De fiere uitstraling van de fors gebouwde en grote Friese mannen en de schoonheid van de Friese vrouwen waren befaamd in de negentiende eeuw. De Portugees

Een dame uit Friesland. Uit Pictures from Holland, door Richard Lovett.

Ramalho Ortigão weet de Friese bezoekers gemakkelijk te herkennen op de Wereldtentoonstelling van 1883 te Amsterdam. Zijn omschrijving van de Friese vrouwen is bijna erotisch van aard. “De vrouwen van Friesland hebben een bijzondere charme. Lang, recht en serieus bewegen zij, ook de nederigste, vol van een eenvoudige gratie, als van prinsessen. Met een manier die doet denken aan het koude, golvende water van waaruit zij naar zeggen afkomstig zijn, als de verre ‘dochters’ van de sirenen uit de Noordzee. De smalle voeten, lang en taps toelopende handen, de lange hals en de krachtige buste; het lichaam gehuld in een lange, gladde en nauw gesloten zwarte jurk met korte mouwen. Het maakt de aristocratische expressie van deze hiëratische verschijningen compleet, als van een bijna heilige schoonheid, zoals die van Byzantijnse beelden. De Friese hoofdbedekking omwikkelt het hoofd, naar Middeleeuws gebruik in kant en gouden platen, met tegenwoordig vooral een culturele functie, met een vage verwijzing naar het kerkaltaar. De traditionele helm bestaat uit twee gelijke, gouden delen voor het bedekken van de beide halfronden van het hoofd. Het verbergt het haar in soberheid, als van een krijger. De kruin en het voorhoofd worden vrij gelaten, maar bedekt door witte kant. De Friese meisjes hebben grote, zachte ogen, met een perfect ovaal gezicht en een lange dunne neus. De mond volgt een onschuldig, strak en rustig spoor, zonder enige beweging die eetlust, minachting of boosheid verraadt. Schoonheid van een Gotische sereniteit, onaangedaan door de analyserende neurose van nu.”

Ook de Friese mannen komen er niet slecht af. “De mannen zijn robuust en welgebouwd, met een delicaat gezicht met diepblauwe ogen. Wie in die ogen kijkt, ziet een mysterieuze flikkering van trots en standvastigheid ... En wie die ogen van dichtbij beziet weet dat geen van hen ooit een strooplikker, een intrigant, een dienaar of een slaaf zal kunnen zijn.”
In de reisgids van de Duitse schrijver en uitgever Karl Baedeker uit 1888: “De Friezen zijn de enige Germaanse stam wiens naam ongewijzigd is gebleven sinds de tijd van Tacitus. Ze zijn bijzonder vanwege hun fysieke kracht, hun moed en hun liefde voor onafhankelijkheid. … De Friese vrouwen staan bekend om hun schoonheid en vele aantrekkelijke gezichten kunnen worden gezien onder de boerenmeisjes die de markten bezoeken.”

De grootste rokers

Waar de Friezen ook bekend om stonden, tot nog geen honderd jaar geleden, is om het roken en het pruimen van tabak. Het verhaal gaat zelfs dat Friezen de eerste